

Despre evenimentul și episodul Schimbării la Față a Domnului nostru Iisus Hristos în Ortodoxia Românească...

Despre Schimbarea la Față în spiritualitatea răsăriteană. Monahism, istorie și eshatologie

Aflat în inima evangheliilor sinoptice, misteriosul episod al Schimbării la Față a lui Iisus Hristos s-a bucurat de o atenție specială în creștinismul răsăritean unde a suscitât multiple interpretări: exegetice, omiletice, liturgice, dogmatice, mistice și nu în ultimul rând iconografice. Faptul că reprezentarea cea mai veche a acestei scene evanghelice este faimosul mozaic care decorează, din anul 566, absida de deasupra sanctuarului bazilicii iustiniene de la poalele Muntelui Sinai atestă limpede interesul față de taina Schimbării la Față din partea monahismului contemplativ de tip isihast, a cărui primă codificare este faimoasa Scară a Sfântului Ioan Scărarul († 670). Într-adevăr, în spiritualitatea răsăriteană aprofundările clasice ale semnificațiilor multiple — teofanice, soteriologice și eshatologice — incluse în episodul evanghelic al Schimbării la Față aparțin principalilor reprezentanți ai tradiției monahale din două zone și epoci istorice distincte, situate la extremitățile geografice și cronologice ale lumii bizantine: pe de o parte, din Palestina secolelor VII–VIII, de unde ne vin exegezele spirituale ale Sfântului Maxim Mărturisitorul († 662) și profundele omilii ale Sfinților Andrei Cretanul († 740) și Ioan Damaschinul († 749), iar, pe de altă parte, din zona Athosului isihast al secolului XIV, de unde provin omiliile și exegezele duhovnicești ale Sfinților Teolipt al Filadelfiei († 1322), Grigorie Sinaitul († 1347) și Grigorie Palama († 1359).

La o privire mai atentă se poate observa că insistența pe misterul Schimbării la Față din partea acestor mari Părinți și teologi duhovnicești răsăriteni are nu doar o motivație pur teoretică, ci una profund existențială, amplificată de contextul istoric. Atât secolul VII, cât și secolul XIV au fost epoci dramatice în viața societății creștine a Imperiului Roman de Răsărit, a cărei existență însăși a fost grav periclitată de avansul militar irezistibil al islamului arab în secolele VII–VIII și otoman în secolul XIV. Triumful islamului monoteist, raționalist și militarist a fost trăit ca o criză de tip apocaliptic a figurii istorice a Imperiului și societății creștine, ca o judecată asupra inconsistenței structurilor și soluțiilor istorice și un apel la convertire spirituală și reasumare mistică, interiorizată, a perspectivei eshatologice a creștinismului evanghelic originar.

Această perspectivă, în același timp eshatologică, mistică și teofanică, apăsătoare cel mai bine sugerată ortodocșilor de episodul evanghelic central al Schimbării la Față. Aici Iisus Hristos, schimbat la față, însoțit și flancat de Proorocii Moise și Ilie înaintea a trei Apostoli aleși: Petru, Iacov și Ioan, atestă prin lumina și norul divin care L-au învăluit ca și prin glasul din cer care s-a auzit că nu este un simplu profet, ci Fiul Unic al Tatălui ceresc. Acesta din urmă confirmă nu doar filialitatea Sa divină — „Acesta este Fiul Meu Cel iubit”, ci și paradoxul economiei Sale mântuitoare potrivit căreia în slavă se intră doar prin patimă și umilință, iar la viața veșnică se ajunge prin moartea pe cruce: „Pe Acesta să-L ascultați” (Mc 9, 7). Mai exact trebuie ascultat Cel care cu șase zile înainte spusese apostolilor „pe față” și înfruntând mustrarea lui Petru/Satana că „Fiul Omului trebuie să pătinească multe și să fie defăimat de bătrâni, de arhierii și de cărturari, și să fie omorât, iar după trei zile să învieze” (Mc 8, 31. 32–33). După care adăugase enigmatică promisiune: „Adevărat grăiesc vouă, că sunt unii din cei ce stau aici care nu vor gusta moartea până ce vor vedea Împărăția lui Dumnezeu venind întru putere (en dynamei)”. Această promisiune precedă nemijlocit misteriosul episod care urmează: „Iar după șase zile a luat Iisus cu Sine pe Petru și pe Iacob și pe Ioan și i-a dus într-un munte înalt, deoparte, pe ei singuri, și S-a schimbat la față înaintea lor... Și coborându-se ei din munte le-a poruncit să nu spună nimănui cele ce văzuseră decât

numai când Fiul Omului va învia din morți” (Mc 9, 1–2. 9). Adevărată teofanie — superioară celei de pe Sinai, Schimbarea la Față a lui Iisus Hristos este în același timp o Învierea anticipată și o Parusie prefigurată. Episod central în Evangheliile sinoptice, ea are o funcție interpretativă cheie, ilustrând modul în care Iisus Hristos depășește atât cadrele profetismului vechi-testamentar, cât și ale unui mesianism apocaliptic de tip iudaic. Iisus Hristos este Fiul Unic al Tatălui, în a Cărei slavă subzistă veșnic, și profetul eshatologic al slavei Împărăției lui Dumnezeu descoperite oamenilor prin predica, minunile și mai ales prin patima și învierea Sa. Eshatologia Împărăției e strict subordonată unei hristologii trinitare și unei economii kenotice. Împărăția lui Dumnezeu pe care Iisus o aduce prin patima Sa e, strict vorbind, slava Sa de Fiu veșnic al iubirii Tatălui în lumina Duhului Sfânt. Slava eshatologică nu este o Împărăție apocaliptică mundană, ci Împărăția eshatologică este lumina teofanică a slavei iubirii trinitare veșnice dintre Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Marcând distanța între Împărăția iubirii lui Dumnezeu și lumina ei și împărățiile forței și violenței acestei lumi, Parusia anticipată de pe muntele Schimbării la Față a fost percepută de monahii răsăriteni — alături de celebrarea Liturghiei — ca eshatologie realizată, autentică, duhovnicească, în același timp certitudine, speranță și încurajare pentru creștinii persecutați și marginalizați de înaintarea triumfătoare a islamului. Pentru creștinii adevărați, cu credință fermă, speranță tare și iubire incandescentă, Împărăția lui Dumnezeu „întru putere” este nemijlocit accesibilă în Liturghia bisericii și în liturghia interiorizată a rugăciunii inimii, ca întâlnire cu Iisus Hristos în lumina slavei Sale veșnice. Aceasta este eshatologia mistică pe care monahismul isihast răsăritean a opus-o dintotdeauna crizelor reiterate ale unei istorii apocaliptice.

Despre vocația taborică și filocalică a monahismului românesc

Monahismul răsăritean isihast are deci o vocație și un destin nu doar filocalic, cum s-a spus, ci și o vocație și un destin taboric. Așa cum scria inspirat în anul 1994 Mitropolitul Moldovei și Bucovinei Daniel Ciobotea „ori de câte ori există în istorie o criză spirituală, monahismul a fost acela care a adus luminile Taborului.” „Era nevoie ca lumea să nu se lege de împărățiile trecătoare, ci să-și lege inima de luminile netrecătoare ale Taborului, ale Împărăției lui Dumnezeu, lumină pe care sfinții isihasti au trăit-o încă din lumea aceasta ca o pregustare a Împărăției cerești.” Dacă isihasmul palestinian-sinait din secolul VII a fost răspunsul la încercarea istorică a invadării Orientului apropiat de arabi, isihasmul palamit din secolul XIV a fost atât o replică anticipată la adresa ispitelor raționalismului și secularizării, căreia îi va cădea pradă civilizația occidentală modernă, cât și o pregătire pentru marea încercare istorică reprezentată de cucerirea și aservirea de către otomani a popoarelor ortodoxe din Balcani. Atât în secolul XIV, cât și în secolul XVIII, isihastii au simțit acut atât încordarea dintre forță și iubire manifestată în conflictul dintre islamul otoman și Bizanțul creștin, cât și tensiunea internă („lupta nevăzută”) ce începea să se manifeste în Europa Occidentală între „luminile” abstracte și aride ale inteligenței raționaliste despărțite de Dumnezeu și lumina transfiguratoare a inteligenței unite cu Dumnezeu prin rugăciune și sfințenie. Înainte de căderea Imperiului Bizantin — spunea Mitropolitul Daniel — prin isihasmul palamit „Dumnezeu i-a pregătit pe ortodocși arătându-le înălțarea duhovnicească a Împărăției Lui. De aceea, când Bizanțul cade din punct de vedere politic și militar, el rămâne totuși prin ceea ce a dat spiritualitatea monahilor și teologilor lui. «Bizanțul după Bizanț» în sens duhovnicesc este spiritualitatea legată de Împărăția cerurilor, cea care nu cade niciodată: sfințenia și cultura inspirată de ea care rămân în Împărăția lui Dumnezeu pentru că sunt purtate în inimi, în suflete de sfinți. Iar când se apropia, la începutul secolului XX, căderea unui alt imperiu creștin — imperiul rus — prin revoluția din anul 1917, a fost nevoie și atunci de o pregătire a creștinilor ortodocși. Iar pregătirea aceasta, care a rodit de-a lungul întregului secol XIX, a început la Mănăstirea Neamț în a doua jumătate a secolului XVIII”, unde prin

Cuviosul Paisie Velicikovski (1722–1794) a fost tradusă Filocalia slavonă, publicată în anul 1793 la Moscova, pentru întreaga Ortodoxie slavă. Fenomenul filocalic modern, legat în secolul XVIII de numele Cuviosului Paisie Velicikovski, iar în secolul XX de cel al Părintelui Dumitru Stăniloae, nu este însă singurul argument care pledează în favoarea faptului de a vorbi de „un destin filocalic și de o vocație filocalică la români” .

Despre Sfântul Grigorie Sinaitul, isihasmul și statul medieval în Țara Românească

Încă și mai semnificativ este faptul că principatele medievale Țara Românească și Moldova s-au constituit ca state independente în plină atmosferă isihastă. Cu câteva luni înainte de mutarea la Domnul a Sfântului Grigorie Palama († 14 noiembrie 1359), Patriarhul isihast Calist I (1350–1363), ucenicul și biograful Cuviosului Grigorie Sinaitul, îl transfera, în mai 1359, la cererea voievodului Nicolae Alexandru (1332–1364) — urmașul lui Basarab I Întemeietorul (1310–1352) — pe Mitropolitul Iachint al Vicinei la Argeș în scaunul de mitropolit al noii mitropolii a Ungrovlahiei. Patriarhul Calist I îi îndemna să asculte de Iachint nu numai pe toți clericii și laicii, dar și pe toți monahii. Aceasta înseamnă că, așa cum sublinia Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, „existau monahi și deci și mănăstiri încă înainte de întemeierea Vodiței și Tismanei, poate însă că nu atât de solid organizate și bogat înzestrate de voievozi ca cele de după aceea, ci ca niște schituri și mănăstiri mai mici, născute din râvna poporului. Mănăstirile românești, puse sub oblăduirea unui mitropolit așezat într-un scaun statornic în statul românesc independent, iau ființă în atmosfera fierbinte de credință creată de mișcarea isihastă. Așa se explică faptul că aproape toate schiturile lor, așezate pe vârful unui deal din apropiere, au ca hram «Schimbarea la Față», întrucât sihaștrii trăitori în ele, sau prin chilii apropiate de ele — după metoda isihastă —, năzuiau să se împărtășească prin nevoițele și prin rugăciunea lor neîncetată de lumina taborică. De altfel, aproape toate mănăstirile mari care s-au întemeiat în cursul timpurilor în Țara Românească și în Moldova și-au avut antecedentele în asemenea schituri sau în chiliile unor sihaștri singuratici de pe vârful vreunui munte sau deal din apropiere. Așa au putut lua ființă și primele mănăstiri românești în apropierea unor schituri și chilii de pe un munte din apropiere. Este de remarcat apoi caracterul familiar și popular pe care-l are numele de sihaștri la poporul român și rezonanța lui de mare vechime. Această atmosferă creată de isihasm a fost un factor însemnat în susținerea luptei poporului român de apărare în fața atacurilor necurmte ale Semilunei. Țările românești au rămas astfel ultimul refugiu al întregii mișcări monahale isihaste și al credinței fierbinți susținută de ea în lumea ortodoxă. Sihaștrii au fost nu numai foarte apropiați poporului, ci și voievozilor, susținându-i în lupta lor de apărare a țărilor românești, ca ultimul refugiu al vieții de rugăciune și de dreaptă-credință. De aci vedem că sihaștrii nu s-au preocupat de rugăciunea neîncetată într-un dezinteres total de viața poporului drept-credincios, ci au însuflețit pe voievozi și pe toți drept-credincioșii creștini români la lupta de apărare a țării lor creștine pentru a putea slăvi în ea în libertate pe Iisus Hristos Dumnezeu; și nu numai pe ei, ci și călugării și cărturarii celorlalte popoare ortodoxe, refugiați aici după ce țările lor fuseseră ocupate de turci. Nicăieri isihasmul, această lume a sihaștrilor, oameni locuind în sihaștrii (în locuri de liniștire = isihastiria/hēsychastēria), nu a avut un rol atât de hotărâtor, în susținerea luptei de apărare a teritoriului național, ca în țările românești” .

Într-un important studiu din anul 1962, Mitropolitul Tit Simedrea (1886–1971) atrăgea atenția asupra unui pasaj din „Viața” marelui isihast din secolul XIV care a fost Cuviosul Maxim Kavsokalivitul (Arzătorul de Colibe) (cca 1280–1375), scrisă în a doua jumătate a secolului XIV de Teofan , episcopul Perithorionului din Turcia, fost egumen la Vatopedu: „Iar domnul Grigorie Sinaitul, ajungând acolo la Paroria, a răsărit ca un soare strălucitor pentru cei aflați în întuneric și a împărțit acolo tuturor celor flămânzi pâinea mântuitoare a vieții. Nu am

cum să povestesc și venerabilele isprăvi ale aceluia bărbat care s-a făcut un izvor nesecat prin cuvânt, faptă și comportare. Știe acest lucru Marele Oraș [Constantinopolul] și toată Tracia și Macedonia, dar și tot pământul locuit de bulgari și cele de dincolo de Istru [Dunăre] și Serbia. Mulțimi nesfârșite de aleși alergau spre el, căutau să se sature din izvorul învățăturilor lui pururea vii, și se săturau. Și așa a făcut locuiți munții mai înainte nelocuiți și Paroria, astfel că erau plini de turmele monahilor pe care-i pecetluse cu mâinile sale. I-a făcut doritori de el prin minunate scrisori de învățătură și pe împărații pământului: pe Andronic [III Paleologul, 1325–1341] și [Ioan] Alexandru [al Bulgariei, 1331–1371], pe Ștefan [Dușan al Serbiei, 1321–1355] și pe Alexandru [I al Valahiei, 1338–1364]. De aceea, prin virtutea și învățătura Cuviosului Părinte Grigorie Sinaitul, haina monahilor se înmulțește în locurile și orașele acestora. Iar el a ridicat la Paroria și mănăstiri, și ai putea vedea ca un alt Munte Sfânt, veselie mântuitoare bine înrădăcinată [Ps 47, 2–3]. Și prin viața aceluia fericit învățător, pământul locuit de bulgari s-a făcut o cetate a monahilor. Iar după adormirea și după urcarea aceluia la Dumnezeu, mulți din învățăceii aceluia au răsărit ca niște stele strălucitoare și au împodobit marginile lumii. Aceste lucruri ale aceluia fericit Grigorie Sinaitul le-am menționat aici doar în parte din pricina lungimii cuvântului”. Două concluzii au fost desprinse de aici: „1) monahismul românesc apare în istorie ca unul prin excelență isihast, centrat în jurul tainei Schimbării la Față a lui Iisus Hristos, și 2) el a avut o legătură de profunzime cu apostolatul isihast al Cuviosului Grigorie Sinaitul și al ucenicilor acestuia” .

Despre „Schimbarea la Față” de la Mănăstirea Bistrița - Vâlcea

O frumoasă ilustrare a acestor concluzii o reprezintă bisericuța-bolniță a mănăstirii Bistrița (jud. Vâlcea). Ctitorie a importantei familii boierești a Craioveștilor, mănăstirea Bistrița a fost construită în anul 1494 și rezidită după anul 1512, întrucât în anul 1509 a fost grav avariata de domnul Mihnea cel Rău (1508–1509) aflat în conflict cu boierii Craiovești. Rolul decisiv în restaurare l-a avut Barbu Craiovescu, cel mai important reprezentant al acestei familii, care a deținut vreme de decenii a doua poziție în stat, fiind extrem de influent sub domnia culturală a principelui isihast Neagoe Basarab (1512–1521), cu care era înrudit. În anul 1497 Barbu a adus la Bistrița moaștele sfântului monah isihast și mărturisitor iconodul Grigorie Decapolitul (780–842), care se află și astăzi în biserica mare a mănăstirii (din păcate refăcută în stil neoclastic la mijlocul secolului XIX). Retras din viața publică, banul Barbu Craiovescu s-a călugărit în mănăstirea sa, devenind schimonahul Pahomie. Între anii 1521–1522 a construit în afara zidurilor de incintă ale mănăstirii, pe latura dinspre vest, bisericuța-bolniță cu hramul Schimbarea la Față păstrată până astăzi.

Biserica este un edificiu de dimensiuni reduse, destinat monahilor bolnavi și comemorării celor defuncți. Planul extrem de simplu e alcătuit dintr-un altar semicircular cu două nișe și un naos în același timp pronaos dreptunghiular boltit în semicilindru (actualul pridvor de zid construit în anul 1710 înlocuiește unul de lemn vizibil pe macheta din tabloul votiv). Programul iconografic redus și el, dar de o frumusețe artistică excepțională, include în conca altarului pe Maica Domnului „Platytera” flancată de doi arhangheli, de doi regi (David și Solomon) și doi profeți (Zaharia și Ieremia), iar în registrul inferior șase ierarhi liturghisitori (Vasile, Atanasie, Spiridon, Hrisostom, Grigorie Teologul și Chiril al Alexandriei). Lipsit de turlă, naosul unit cu pronaosul are imaginea Pantocratorului, însoțit de simbolurile evangheliștilor și îngerilor, reprezentată pe bolta semicilindrică, pereții naosului fiind rezervați unui ciclu de șaisprezece episoade din viața Sfântului Ioan Botezătorul de la vestirea îngerului către Zaharia până la aflarea capului. Registrul inferior e rezervat frizei întemeietorilor vieții monahale — Sava cel Sfințit, Antonie cel Mare, Pahomie cel Mare, Maxim Mărturisitorul și Grigorie Decapolitul. Deasupra tabloului votiv al ctitorului, domină amplă și elegantă, maiestuoasă și austeră Schimbarea la Față în stil paleolog târziu.

Despre paisianism între mărire și decădere

Prezentă în civilizația medievală românească mai ales în formă iconografică, Schimbarea la Față și tema transfigurării spirituale a umanului prin asceză și rugăciune în lumina lui Iisus Hristos s-a menținut împreună cu isihasmul și spiritualitatea filocalică, și au „rămas o realitate neîntreruptă [...]”. În secolul XVIII călugărul Paisie [Velickovski], venit de la Poltava, a găsit astfel în Moldova un monahism care, prin numeroși reprezentanți ai lui, practica, în continuarea neîntreruptă a acestei tradiții, o viață isihastă (de sihaștri), însuflețită de rugăciunea lui Iisus [...] Nu este de mirare că Filocalia sau scrierile filocalice și-au luat drumul răspândirii lor în Rusia tocmai din Moldova” . „Paisianismul” a fost un fenomen spiritual unic, o reformă comunitar-contemplativă a monahismului ortodox, o „școală ascetico-filologică” cu ample reverberații culturale atât în Rusia, cât și în Țările Române. Istoriile celor două posterități — rusă și română — ale paisianismului în secolul XIX au fost însă extrem de diferite . În Rusia țarilor, în care Ortodoxia suferise impactul secularizării în secolul XVIII, paisianismul a cunoscut o amplă curbă ascendentă prelungindu-se organic în „stărețismul” Optinei și cu un profund impact asupra literaturii și filozofiei religioase ruse până dincolo de catastrofa din anul 1917. În Principatele Române însă traiectoria paisianismului va intra, după un promițător parcurs ascendent — sub sfinții mitropoliți paisieni Veniamin Costachi (1803–1843) în Moldova și Grigorie Dascălul (1822–1834), într-un rapid declin. Exact în anii în care începea să înflorească în Rusia, paisianismul sucomba în România. Involuția avea drept cauze atât criza internă a comunității multinaționale a paisienilor de la Mănăstirea Neamț, cât și profundele transformări politice și sociale ale Țărilor Române intrate într-un ascendent proces de modernizare și afirmare națională (unificare în anul 1859 și independență în anul 1878 într-un regat condus de regi germani), susținut de o ideologie de tip patriotic și iluminist. Inevitabil aceasta a condus la deruta și criza internă a monahismului și Bisericii care au suferit loviturile dure ale legilor secularizării aproape totale a proprietăților din anii 1859–1863. „Luminile” unei modernități militante reușiseră să eclipseze Lumina duhovnicească a Taborului și astfel monahii români doritori de viață mai aleasă — cum au fost cuviosii Antipa de la Valaam (1816–1882), Irinarh Roset de pe Tabor (1771–1859) sau Nifon Ionescu (1807–1901) de la Prodromul athonit — s-au risipit în Rusia, la Athos sau în Țara Sfântă. O posibilă explicație pentru absența unui impact cultural al „paisianismului” în Principatele Române ține și de faptul că — fideli recomandării explicite în acest sens a Cuviosului Paisie însuși — ucenicii săi n-au publicat în tipografia de la Neamț nici un text din Filocalia românească realizată în școala de traducători paisieni; toate acestea rămânând în manuscrise a căror circulație a fost limitată la mediile monahale intrate însă și ele în criză. Astfel, într-un moment de răspântie al noii culturi naționale românești, Filocalia și isihasmul au rămas absente din orizontul intelectual și spiritual. Faptul era valabil și pentru recent înființatele facultăți de teologie ortodoxă (1875 Cernăuți; 1884 București) unde învățământul era dominat fie de istorism, fie de scolasticism sau moralism, dimensiunea duhovnicească fiind cu totul uitată.

Despre Nichifor Crainic și întoarcerea misticiei răsăritene în Teologia și Spiritualitatea românească

Un reviriment filocalic în teologia românească s-a produs abia în anii '30 ai secolului XX, și la originea lui s-a aflat contribuția unui teolog laic în același timp poet, eseist și ziarist, una din figurile marcante ale culturii și dezbaterii culturale din perioada interbelică, pe numele lui Nichifor Crainic. Născut pe 24 septembrie anul 1889 într-un sat sărac din câmpia valahă, acesta urmase cursurile Seminarului Teologic Central (între anii 1904–1912) și ale

Facultății de Teologie din București (între anii 1912–1916). În atmosfera de euforie națională — care a urmat tragediei celui de-al doilea război mondial care, în loc să se încheie cu anihilarea României învinse de Puterile Centrale, s-a sfârșit cu realizarea pe 1 decembrie 1918 a României Mari unificate — noua generație de intelectuali și-a pus acut problema edificării unei societăți și culturi naționale majore; se confruntau două curente extreme: cel al moderniştilor occidentalizanți și cel al tradiționaliștilor etnici și rurali. Pe această scenă tensionată doi intelectuali laici ortodocși au militat tenace pentru un tradiționalism ortodox și etnic de expresie modernă și pentru conservatorism și monarhism: logicianul și filozoful ortodox Nae Ionescu (1890–1940), director al ziarului Cuvântul (1926–1933) — mentorul spiritual al generației lui Mircea Eliade (1907–1987), Constantin Noica (1907–1986) și Emil Cioran (1911–1995), și Nichifor Crainic, directorul revistei Gândirea (1926–1944), la care au colaborat permanent importanți gânditori și scriitori români, ca Lucian Blaga (1895–1961), Ion Pillat (1891–1945), Dan Botta (1907–1958) și alții. În anul 1927, Nichifor Crainic a devenit și profesor la nou-înființata Facultate de Teologie din Chișinău, la catedra de „Literatură religioasă modernă”. Primul curs a fost consacrat lui Dostoievski și creștinismului rus, și el trebuia să fie urmat de altele dedicate literaturii religioase germane și spaniole. Frecventarea operei lui Dostoievski l-a convins pe tânărul teolog și poet de necesitatea aprofundării misticii ortodoxe (cu care luase un prim contact tot prin intermediul literaturii — Hugo Ball — în studiile postuniversitare de la Viena din anii 1920–1922). Astfel Nichifor Crainic — care din decembrie anul 1932 s-a transferat la Facultatea de Teologie a Universității din București (unde a predat până în luna mai anul 1944) și-a schimbat singur specializarea, transformându-și cursul de literatură religioasă modernă într-unul de teologie acetică și mistică, și devenind astfel primul și singurul titular al unei astfel de discipline în școlile teologice superioare din întreaga Ortodoxie. Interesul pentru mistica creștină, dar și pentru tradițiile mistice orientale, era un fenomen deja notabil în Europa occidentală. În anul 1919 se înființa la Roma prima catedră de ascetică și mistică la Universitatea Gregoriană, avându-l drept titular pe părintele iezuit Joseph de Guibert († 1942), iar în anul 1923 o catedră similară era creată la Institutul Pontifical Oriental. Până în anul 1927 ea va fi ilustrată de părintele iezuit Marcel Viller († 1952), care în 1928 va deveni conducătorul proiectului monumentalului Dictionnaire de théologie ascétique et mystique (primul fascicul apărea în octombrie 1932, iar ultimul în anul 1995), lăsând locul părintelui iezuit Irénée Hausherr (1891–1978). Acesta va preda spiritualitate răsăriteană la Institutul Pontifical Oriental între anii 1928–1975 (fiind urmat până în 1990 de cardinalul Tomáš Špidlík). Încă din primii ani părintele Hausherr a publicat la Roma două texte capitale ale misticii bizantine: „Metoda” rugăciunii isihaste atribuită Sfântului Simeon Noul Teolog (1927) și „Viața” acestuia scrisă de ucenicul său, Nichita Stithatul (1928), precum și o recenzie a traducerii germane (1925), prima într-o limbă europeană, a faimoaselor Povestiri ale unui pelerin rus. În anul 1933 Starețul Mănăstirii Neamț, Episcopul retras Nicodim Munteanu (viitorul, al doilea, patriarh al României între anii 1939–1948), publica în traducere românească textul integral al primei monografii consacrate starețului Paisie Velicikovski de protoiereul rus emigrat Serghie Cetverikov († 1947). Pe baza acestei literaturi, Nichifor Crainic a alcătuit un remarcabil „Curs de ascetică și mistică ortodoxă” pe care l-a ținut începând din anii 1935–1936 (urmat în anii 1936–1937 de un „Curs de mistică germană”).

Despre transfigurare în inima misticii ortodoxe

Cursul de ascetică și mistică ortodoxă al lui Nichifor Crainic se prezintă sub forma a 23 de prelegeri organizate după următorul plan: prelegerile 1–4 au rol de prolegomene (Ce este mistica?; Justificarea definiției ortodoxe; Teologia spirituală și metodă; Izvoarele misticii ortodoxe), prelegerile 5–7 prezintă în detaliu „sistemul dionisian”, celelalte fiind consacrate

celor trei faze ale vieții spirituale: 8 prezentare generală, 9–10 purificarea, 11–20 iluminarea și contemplația și 21–23 teologia sau calea unitivă (caracteristicile și interpretarea extazului). Ascetica și mistica primesc o definiție hristocentrică: asceza e moartea, iar mistica e învierea cu Hristos, ambele fiind „știința îndumnezeirii omului” („reversul Întrupării”), „împlinirea vie și încununarea dogmaticii și moralei”, cunoașterea a lui Dumnezeu, prin participare prin asemănare cu El și participare la lumina dumnezeiască. O dezvoltare deosebită o are în cadrul contemplației și iluminării discuția asupra rugăciunii lui Iisus căreia îi sunt dedicate patru prelegeri: 17 „metoda isihastă”, 18 „considerații istorice și psihofiziologice”, 19 „rugăciunea lui Iisus, esența paisianismului” și 20 „popularizarea și sensul ei cosmic” (în Povestirile unui pelerin rus). Aflată în inima cursului, prelegerea 18 poartă titlul „Despre transfigurare” și prezintă, plecând de la „Viața” Sfântului Simeon Noul Teolog și textele acestuia editate de părintele Hausherr, efectele rugăciunii lui Iisus în cea de-a treia ei fază, „duhovnicească sau harică”. După ce a parcurs faza „psalmodică sau recitativă” și „mentală sau meditativă”, rugăciunea intensă a monahului atinge un moment „în care rugăciunea se aprinde de la sine, înflăcărând întreaga ființă și absorbind-o în puterea ei”; ea produce „înflăcărare, lacrimi, bucurie și strălucirea feței contemplativului, toată ființa lui devenind aeriană și transparentă” . „Strălucirea aceasta exterioară nu trebuie însă înțeleasă ca reflexul unei lumini ce vine din afară și se răsfrânge pe față, ca razele soarelui izbite de corpurile fizice, ci este numai efectul exterior și vizibil, iradiația în afară a unei explozii de lumină lăuntrică, nefizică sau supranaturală”, pe care „isihastă o identifică cu strălucirea feței transfigurate a Mântuitorului Iisus Hristos pe muntele Tabor”. Inundat de această lumină spirituală, contemplativul „nu vede numai această lumină orbitoare de sus, ci se vede și pe sine însuși inundat, pătruns și făcut străveziu de puterea acestei lumini”, „trăiește o senzație lăuntrică de imaterializare a materialității sale” . „Descărnat oarecum de materialitate”, misticul văzător „apare încorporat duhovnicește în lumina divină care-l străbate. El vede lumina și se vede pe sine imaterializat în Dumnezeu. Fenomenul acesta — conchide Nichifor Crainic — este cu totul caracteristic misticii noastre ortodoxe și e obiectul special al rugăciunii lui Iisus. El poate constitui un capitol aparte, pe care nu-l întâlnim în tratatele de mistică occidentală și care se poate numi transfigurarea”. Este vorba de „una din cele mai seducătoare, dar și cele mai nelămurite chestiuni de doctrină creștină în general”, de o „transformare a trupului din material în imaterial, din greu în ușor, din dens în transparent, din opac în luminos, din formă în aproape fără formă”. Acest „proces de transfizicitate, de trecere de la o consistență materială la una spirituală, glorificată”, nu este o stare de excepție, un fenomen mistic extraordinar, ci este însăși inima creștinismului: „Creștinismul n-ar fi creștinism cu adevărat, adică religie cu rădăcinile în supranatural, dacă n-ar năzui la transfigurare ca la supremul scop care-l justifică. Dacă noi suntem idei eterne în Dumnezeu și apariții vremelnice în spațiul acestei lumi, atunci scopul nostru, sau destinul nostru adevărat, este absorbirea vremelniceii noastre în veșnicie prin ajungerea la cunoștința identității dintre această vremelnicie și ideea divină de care spânzurăm azi în timp și în spațiu. Lucrul acesta nu e posibil decât prin asemănarea cu Iisus Hristos Care, Persoană transcendentă a Sfintei Treimi, și-a absorbit trupul imaterializat, spiritualizat și transfigurat, în veșnicie. Prin această transfigurare care va fi ultima minune din această lume, omul va deveni un supraom, adică un om duhovnicesc, iar cosmosul va deveni un supracosmos, adică un cer nou și un pământ nou. Căci nu numai omul, dar și lumea întreagă rezumată în el, e încorporată acestui destin al supremei transfigurări” .

Viziunea mistică a sfinților răsăriteni Simeon Noul Teolog și Serafim din Sarov e „o trăire a luminii dumnezeiești și o pregustare a Împărăției cerurilor, o transfigurare anticipată” . „Ce este însă această lumină, orbitoare după Dionisie, strălucitoare după Sfântul Simeon? — se întreabă Nichifor Crainic în prelegerea următoare: 19. „Contemplație și har”. „Răspunsul, care a răsunat atât de tare în teologia ortodoxă a veacului al XIV-lea și a veacurilor următoare, l-a dat Sfântul Grigorie Palama. [...] Lumina aceasta e lumina care l-a învăluit pe Domnul

Iisus Hristos transfigurat pe Muntele Taborului și pe care au văzut-o cei trei ucenici. Isihăștii desăvârșiți văd nu o lumină asemănătoare, ci chiar lumina de pe Muntele Tabor. Este strălucirea divinității. Strălucirea este necreată și lumina taborică este necreată”. Așa cum a accentuat Sfântul Grigorie Palama împotriva adversarilor experienței mistice isihaste, „în lumina care a strălucit pe Tabor și care se manifestă și în contemplarea isihăștilor nu apare ființa lui Dumnezeu însăși, ci numai acțiunea sau energia dumnezeiască. Prin aceste energii Dumnezeu Se transmite făpturilor, devine comunicabil, le asimilează și le îndumnezeiește. Este extrem de interesant să subliniem că efectul energiei necreate sau al harului în sufletul omenesc e de asemenea, după Palama, un efect necreat. Cu alte cuvinte, sub acțiunea harului, o făptură creată se transformă în necreată. [...] Schimbarea aceasta din creat în necreat sub acțiunea harului divin este cea mai ingenioasă explicație teologică a transfigurării sau îndumnezeirii. Deiformizarea ei este, prin urmare, un proces de trecere de la trupesc la duhovnicesc, de la creat la necreat, de la stricăcios la nestricăcios”. Concluzia prelegerii pe care o formulează Nichifor Crainic este că în mistica ortodoxă „fundamentul teologic al îndumnezeirii” presupune inevitabil că „harul care dă contemplația și se manifestă în ea ca lumină taborică este o energie necreată cu efecte de asemenea necreate” .

În luna mai anul 1940 revista Gândirea închina un număr festiv lui Nichifor Crainic cu ocazia împlinirii vârstei de 50 de ani, iar exact peste un an, în mai 1941, Crainic era primit solemn ca membru al Academiei Române. Evocările și studiile publicate cu acel prilej elogiau unanim opera sa de gânditor și „apologet creștin” (E. Vasilescu), „activitatea patetică” de animator cultural ortodox, „apostolatul intelectual” profetic al „singurului teolog de interferență”, capabil să traducă teologia ortodoxă „extra cathedram” „în concepte și atitudini filozofice, culturale, artistice și naționale” și care „a pus astfel teologia, izolată, redusă la defensivă, în contact cu gândirea și viața” (T. M. Popescu). Forța intelectuală a acestui „Crainic al Ortodoxiei” prin excelență vine însă din contactul viu cu izvoarele vii ale credinței, cu comorile uitate ale Ortodoxiei pe care le-a redescoperit. „Profesorul de mistică — singurul în toată teologia ortodoxă actuală, a privit — spunea același Teodor M. Popescu, spre înălțimea cea mai înaltă a teologiei și a redescoperit mistica ortodoxă, floarea spiritualității creștine, Olimpul cugetării teologiei, grădina edenică a sentimentului religios, care zăcea în cărți necercetate sau neînțelese, părăsită la periferia intereselor științifice ale teologiei” . Cu același prilej un solid studiu a închinat „Operei teologice a lui Nichifor Crainic” mai tânărul profesor de teologie de la Sibiu și colaborator din anul 1935 al revistei Gândirea, Părintele Dumitru Stăniloae. Apariția lui Nichifor Crainic, naționalistul, poetul și teologul, în câmpul teologiei ortodoxe române are, scria părintele Stăniloae, „o semnificație epocală”. El este cel dintâi teolog român care „scoate teologia din cercul strâmt și ocolit al specialiștilor, prezentând-o într-o formă impunătoare atenției generale a lumii intelectuale. [...] Dar scoțând teologia în arena largă a vieții intelectuale, n-a diluat-o câtuși de puțin”. Din contră. „Semnificativ în această privință este faptul că el a introdus pentru prima dată la noi preocupările de teologie mistică, sistematizând chiar o disciplină cu acest nume”; „a lărgit cercul preocupărilor teologice, a deschis zări noi, surpând zăgăzurile care țineau teologia noastră închisă dinspre fluviul bogat și viu al tradiției”, și astfel „prin Nichifor Crainic” s-a săvârșit o adevărată restaurare a teologiei românești în duh ortodox”, mistic, pancosmic și riguros hristocentric.

Dumitru Stăniloae – un tânăr teolog care descoperă teologia palamită

În momentul în care făcea elogiul precursorului și mentorului său literar valah, mai tânărul teolog transilvănean era angajat deja în mod independent și cu mai puțin ecou public, dar mai riguros și precis, ca elenist și teolog consumat, într-un demers paralel de restituire a luminilor Taborului atât teologiei, cât și culturii române moderne. Născut pe 17 noiembrie

anul 1903 în satul Vlădeni de lângă Brașov, unde a urmat liceul între anii 1917–1922 cu bursă mitropolitană, fiind copil de țărani săraci, tânărul Dumitru Stăniloae s-a înscris în anul 1922 cu aceeași bursă la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți. Nemulțumit de modul arid și scolastic, de tip german, al predării erudiților profesori de aici, a abandonat pentru un an teologia, urmând în anul 1923 cursurile facultății de litere din București. O întâlnire providențială cu mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan (1920–1955), finanțatorul studiilor sale, îl determină să revină la teologia din Cernăuți, al cărei licențiat devine în anul 1927. Beneficiind de o bursă de un an de zile la Atena în anii 1927–1928, își redactează teza de doctorat în teologie istorică pe care o susține în luna mai anul 1928 la Facultatea de Teologie din Cernăuți și o publică un an mai târziu. Între anii 1928–1929 mai beneficiază de o bursă mitropolitană de studii la München și Berlin, cu călătorii de studii și documentare la Paris și Belgrad. La reîntoarcere — în vârstă de doar 26 de ani — mitropolitul Nicolae Bălan îl numește profesor de dogmatică (în anul 1929 suplinitor, în anul 1932 provizoriu, iar în anul 1935 definitiv) la Academia Teologică „Andreiana” din Sibiu, unde a predat până în anul 1946; din anul 1936 până în anul 1946 a funcționat și ca rector al acestei importante școli superioare teologice ortodoxe românești. Numit în luna mai anul 1934 și redactor al ziarului mitropolitan Telegraful Român, părintele Dumitru Stăniloae (hirotonit preot din anul 1932) a desfășurat până în luna mai anul 1945 și o susținută activitate publicistică, la articolele din Telegraful adăugându-se și eseurile publicate din anul 1935 până în anul 1944 în paginile elegantei reviste de cultură Gândirea. Activitatea ziaristică a fost însă pentru tânărul teolog sibian totuși doar un joc secund. Interesul său principal a fost evident cel teologic, și în acest sens a fost, putem spune, unul extrem de surprinzător și precoce.

În anul 1929 tânărul Doctor Dumitru Stăniloae, bursier fiind în Germania, făcea o călătorie de studii la Paris cu un scop precis. Cercetând activitatea Patriarhului Dositei II al Ierusalimului (1669–1707) aflase de intenția nerealizată a acestuia de a publica operele Sfântului Grigorie Palama († 1359) rămase inedite, și atenția tânărului istoric al Bisericii fusese atrasă de pasionanta polemică isihastă, extrem de negativ prezentată în istoriografia occidentală a epocii. De la Paris Doctorul Dumitru Stăniloae în vârstă de doar 26 de ani se întorcea la Sibiu cu fotografiile întregului corpus al scrierilor Sfântului Grigorie Palama cuprinse în codicele colecției Coislin nr. 98, 99 și 100. Un an mai târziu, devenit profesor suplinitor de dogmatică, publica la Sibiu — ca suport de curs la cererea expresă a mitropolitului Nicolae Bălan — traducerea românească a scolasticei Dogmatici ortodoxe din anul 1907 a profesorului atenian Christos Androustos (1867–1935). În același an, 1930, în anuarul științific al Academiei „Andreiane” apare un prim studiu-program despre spiritualitatea Sfântului Grigorie Palama intitulat „Calea spre lumina dumnezeiască la Sfântul Grigorie Palama”. Taxarea teologiei bizantine de după Sfântul Ioan Damaschinul († 749) drept una exclusiv „tradiționalistă” și pur repetitivă, susținea tânărul savant sibian, este „o judecată exagerată” care provine „dintr-o redusă cunoaștere a teologiei din această epocă”, uitată în manuscrise. Exemplul cel mai elocvent fiind „mulțimea nenumărată de scrieri din jurul pasionantei polemici isihaste care odihnește și azi în biblioteci în stare de manuscrise”. „Imprimată de pecetea spiritului monahal”, teologia bizantină nu a fost una metafizică, cât mistică, preocupată nu de „gândirea” lui Dumnezeu, ci de „posedarea” Lui, mai exact să „descrie contactul inimii curate cu Dumnezeu”. Mișcarea isihastă a fost „o reacțiune a teologiei ortodoxe împotriva raționalismului scolastic” și „în general izbucnirea puternică a dorințelor religioase ale sufletului împotriva tendințelor de a le adormi cu surrogate raționaliste, cu metafizică extrasubiectivă, cu combinații de idei-forme reci”. Studiul, însoțit de o scurtă analiză a tratatului despre lumina dumnezeiască a Sfântului Grigorie Palama, este ultimul din prima triadă contra lui Varlaam (Triade I, 3), pe care „o am la îndemână în fotografii după Codex Coislinianus Graecus 100. Când timpul și mijloacele îmi vor permite, îmi voi realiza intenția de a scoate la iveală într-o ediție critică aceste scrieri ale lui Palama”.

Interesul principal e motivat de faptul că „Sfântul Grigorie Palama a fost un mare teolog și un teolog al experienței și meditației personale” „încadrate însă perfect în formulele vechi ale învățaturii bisericești, cărora le-a împrumutat totuși sens proaspăt și personal”. Accentul este pus pe experiența apofatică a luminii taborice prin purificare și rugăciune, superioară luminii intelectuale la care o reducea Varlaam, și al cărei efect este anticiparea transfigurării eshatologice: „În rugăciunea intensivă focul dinăuntru iese la iveală și lumina interioară se aprinde, iar mintea se ridică ușoară, ușurând, încălzind și ridicând cu sine și trupul. Cei ce privesc la un astfel de sfânt văd năpădind din el foc ca dintr-un cuptor. În felul acesta primește nu numai sufletul arvuna bunurilor viitoare, ci și trupul cu care este unit. Cine nu recunoaște aceasta ajunge în chip firesc să nege și lumina în care vor străluci dreptii în lumea cealaltă împreună cu trupul lor. Tot prin acest fenomen se anticipează și raportul care va exista în lumea viitoare între suflet și trup. De unde astăzi sufletul cunoaște și acționează prin trup, în lumea viitoare trupul va fi inundat de suflet” .

Doi ani mai târziu, în 1933, în același Anuar Părintele Dumitru Stăniloae, care nu împlinise încă 30 de ani, publică după manuscris traducerea românească (prima într-o limbă modernă) a ultimelor două tratate, despre rugăciune și despre lumină, din întâia Triadă împotriva lui Varlaam. Ele vor fi reluate, împreună cu traducerea altor două scrieri — Apologia mai extinsă și Antireticul V împotriva lui Akindynos — în anexa amplei monografii istorice consacrate Sfântului Grigorie Palama, pe care tânărul profesor de teologie sibian, în vârstă de doar 35 de ani, a publicat-o în anul 1938 . Era prima monografie științifică serioasă consacrată Sfântului Grigorie Palama care însă, fiind scrisă în limba română și în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial, n-a avut din păcate ecoul și impactul care s-ar fi impus în condiții normale. În orice caz, ea preceda cu două decenii monografia-standard și traducerile similare consacrate Sfântului Grigorie Palama de un alt tânăr teolog rus din emigrația pariziană, părintele Jean Meyendorff (1926–1992), publicate în anul 1959 cu ocazia împlinirii a șase secole de la mutarea la Domnul a marelui teolog și ierarh bizantin .

De la palamism la comunism

În afara publicisticii susținute și a unei celebre în epocă polemici (în anii 1940 și 1942) cu filozoful Lucian Blaga – ale cărui metafizică gnostică și filozofie a religiei de tip estetic-agnostic au dus la scindarea grupării revistei Gândirea, în primii ani ai războiului părintele Dumitru Stăniloae și-a consacrat eforturile principale redactării unei hristologii ortodoxe moderne. Concepută ca un amplu dialog cu tradiția patristică, filozofia existențialist-personalistă, teologia dialectică protestantă și sofiologia bulgakoviană, monumentală lucrare apărută la Sibiu în primăvara anului 1943, în momentele de maximă intensitate ale conflagrației dezlănțuită de nazismul hitlerist și care însângera întreaga Europă. Pentru a-și putea recupera nordul Transilvaniei cedate Ungariei hortiste în 30 august 1940 prin dictatul de la Viena — ceea ce a făcut, de exemplu, ca între anii 1940-1945 Universitatea de la Cluj să funcționeze la Sibiu, și Basarabia invadată în luna iunie anul 1940 de Uniunea Sovietică în urma pactului Ribbentrop-Molotov, România condusă de generalul Ion Antonescu intrase alături de Germania nazistă în războiul atroce împotriva Uniunii Sovietice. În luna februarie anul 1943 armatele germane și române încercuite la Stalingrad capitulau, iar forțele sovietice își începeau contraofensiva irezistibilă spre vest, care le va conduce în primăvara anului 1945 victorioase în Berlin. Pe 23 august 1944 tânărul rege Mihai I îl arestează pe mareșalul Antonescu și întoarce armele împotriva Germaniei hitleriste, armatele române luptând alături de cele sovietice pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei. României i se va retroceda în schimb nordul Transilvaniei, dar i s-a impus în luna martie anul 1945 un guvern controlat prin comuniști de sovietici, care până pe 30 decembrie 1947, când regele Mihai va abdică, a declanșat sovietizarea României devenită „republică populară” stalinistă, însoțită de teroare și

de reprimarea dură a burgheziei și intelectualității liberale și naționaliste. Soarta multor oameni politici și de cultură, ca și clerici și monahi, a fost sumbră; au fost închiși cu zecile de mii în închisori și lagăre de muncă forțată din care foarte mulți nu s-au mai întors niciodată. Acuzat pentru naționalism și antisovietism ca „trădător” și „criminal de război” și condamnat în contumacie la închisoare pe viață, profesorul Nichifor Crainic, exclus din Academie și din Societatea Scriitorilor, se refugiază din luna august anul 1944 și până în luna mai anul 1947 ascunzându-se prin diverse sate din Transilvania. În acest timp, în luna mai anul 1946, soția sa, Dr. Aglae Crainic, moare fără să-l mai poată vedea. Pe 24 mai 1947 Nichifor Crainic se predă autorităților și este aruncat timp de 15 ani în cumplita închisoare de la Aiud, unde este deținut în condiții dramatice, fiind eliberat abia în luna aprilie anul 1962. Și-a câștigat apoi existența lucrând umilit ca redactor în diverse publicații pentru uzul exilului românesc, în speranța deșartă de a mai putea publica; speranța nu s-a împlinit nici după anul 1965 în primii ani de relativă liberalizare ai regimului lui Nicolae Ceaușescu, Nichifor Crainic stingându-se din viață pe 20 august 1972, cenzurat și reprimat, uitat de toți afară de cercul foștilor deținuți politici .

Regimul „popular” condus de dr. Petru Groza, marioneta sovieticilor, nu l-a cruțat nici pe părintele Dumitru Stăniloae. În luna mai anul 1945 a fost înlocuit din funcția de redactor al Telegrafului Român, iar în luna ianuarie anul 1946 Dr. Petru Groza a cerut expres înlocuirea sa și din funcția de rector al Facultății de Teologie din Sibiu. Pe 7 februarie 1946, Părintele Dumitru Stăniloae și-a prezentat mitropolitului Nicolae Bălan scrisoarea de demisie. A rămas la catedra de dogmatică până în luna decembrie anul 1946, când în climatul de ostilitate creat în jurul său și de doi colegi s-a transferat la Facultatea de Teologie din București. Cursul de ascetică și mistică, rămas vacant în urma neprezentării profesorului titular Nichifor Crainic, fusese suplinat între anii 1945–1946 de profesorul de apologetică Ioan Gh. Savin (1885–1973). Acesta a compilat pentru uzul studenților două cursuri — unul de mistică ortodoxă (prolegomene și autori principali de la Clement la Grigorie Palama) și altul de mistică apuseană (Eriugena, Francisc din Assisi, Eckhart), publicate abia în anul 1996. Tratarea este însă istoricizantă și intelectualizantă — mistica fiind văzută ca o problemă de natură epistemologică, deformație profesională a apologetului filozof.

Despre Filocalie și Mistică Ortodoxă în spiritualitatea românească, sub regimul comunist

Începând cu data de 1 ianuarie 1947, cursul de ascetică și mistică creștină de la Facultatea de Teologie din București a fost predat — doar un an academic — întrucât noul regim comunist, pentru care „mistică” echivala cu „obscurantism” și „reacționarism”, a suprimat-o la sfârșitul aceluiași an, când a și scos facultatea de teologie din Universitate (În noul Institut Teologic din București organizat separat din anul 1948 Părintele profesor Dumitru Stăniloae va preda din nou dogmatica, dar numai la cursurile superioare cu doctoranzii). Părintele Dumitru Stăniloae era într-un fel cel mai abilitat să ocupe catedra de ascetică și mistică, nu numai în virtutea studiilor și traducerilor sale palamite din anii '30, ci și dintr-un alt motiv. În anii de marginalizare sibiană 1945–1946, la îndemnul Părintelui Arsenie Boca (1910-1989), faimosul duhovnic de la Mănăstirea „Constantin Brâncoveanu” din localitatea Sâmbăta de Sus, județul Brașov, reînființată de Mitropolitul Nicolae Bălan, Părintele Dumitru Stăniloae demarase traducerea Filocaliei grecești. În intervalul anilor 1946–1948 a reușit să publice în Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe din Sibiu sub titlul „Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii” primele patru volume, cuprinzând scrierile lui Antonie cel Mare, Evagrie, Ioan Cassian, Marcu Ascetul și Diadoh, Maxim Mărturisitorul: Cuvântul ascetic, Capitolele despre iubire și cele teologice și economie, și comentariul la „Tatăl nostru” și Răspunsurile către Talasie; și Talasie, Isihie, Filotei, Teodor, Teognost, Ilie Ecdicul,

Teofan. Volumele publicate acopereau jumătate din conținutul Filocaliei din anul 1782, continuarea publicării celorlalte devenind însă imposibilă din anul 1948 în condițiile sovietizării intensive a întregii țări. Pe această extinsă bază, Părintele Dumitru Stăniloae a redactat și susținut la Facultatea de Teologie din București în cursul anului 1947 — ultimul an de relativă libertate în România, înainte de transformarea ei pe 30 decembrie 1947 în „republică populară” de tip sovietic, o excepțională sinteză de spiritualitate ortodoxă filocalică. Prelegerile au fost dactilografiate și multiplicare de Asociația studenților teologi sub titlul Curs de Ascetică și Mistică creștină, București, 1947. În versiunea aceasta el a fost publicat abia în anul 1993, după ce în deceniile comuniste circulase în multe copii dactilografiate, confecționate și distribuite clandestin. Profitând de liberalizarea relativă din anii '70 — care i-au permis tipărirea în editura Patriarhiei Române, condusă pe atunci de Scriitorul Arhimandrit Bartolomeu Valeriu Anania, a restului volumelor Filocaliei românești, ca și publicarea în anul 1978 a celor trei volume ale unui monumental tratat de dogmatică, Părintele Dumitru Stăniloae a reușit să înșele vigilența cenzurii și să publice în anul 1981 o versiune ușor revizuită și completată a cursului de ascetică și mistică din anul 1947 ca al treilea volum al unui manual colectiv de morală ortodoxă. Cele două versiuni coincid literal în proporție de 95%. Modificările introduse în anul 1981 de Părintele Profesor Dumitru Stăniloae se referă la omiterea din motive de prudență a trimerelor la Nichifor Crainic, I.G. Savin ori a numelui lui Nicolae Berdiaev, teologi ostili comunismului, la care se adaugă evitarea din aceleași rațiuni a termenului „mistică”, înlocuit peste tot cu „spiritualitate” sau renunțarea la discuția „omfalopsihiei” isihaste. Partea modificată și amplificată considerabil este introducerea, în care sunt intercalate largi dezvoltări privitoare la fundamentul trinitar și la caracterul hristologic-pnevmatologic și bisericesc al spiritualității ortodoxe; la acestea se adaugă alte câteva pagini în partea a III-a despre „vederea luminii dumnezeiești ca stare de supremă spiritualitate” pe baza Sfântului Simeon Noul Teolog și un final modificat, cum vom vedea, într-un mod semnificativ.

Despre Mistica Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae și interpretarea experienței luminii taborice

După o amplă introducere (în versiunea revizuită), cursul-tratat urmează structura tripticului clasic al spiritualității răsăritene: purificarea, iluminarea și desăvârșirea sau unirea cu Dumnezeu prin îndumnezeire. Noutatea față de cursurile anterioare ale lui Nichifor Crainic sau I.G. Savin este însă nu atât una de structură, cât de conținut. Spre deosebire de cei doi predecesori ai săi, Părintele Dumitru Stăniloae, acum în vârstă de 44 de ani, era un elenist consumat și un teolog nu doar de o erudiție patristică incomparabilă, dar și cu un amplu interes și orizont teologic și filozofic contemporan. Așa se face că pe lângă autorii duhovnicești bizantin clasici citați după original (Marcu, Diadoh, Maxim, Ioan Scărarul, Grigorie Palama după manuscrise, să nu uităm), părintele Stăniloae discută și invocă pe larg, în strictă sincronicitate, operele fundamentale ale unor filozofi decisivi ai primei jumătăți a secolului XX, cum sunt Heidegger, Binswanger, Hartmann, Berdiaev ori Blondel, dar și recent apărutul și deja faimosul *Essai de théologie mystique de l'Église d'Orient* publicat în anul 1944 la Paris de contemporanul său strict, Vladimir Lossky (1903–1958). Bogăția de nuanțe a interpretărilor date atât textelor patristice, cât și celor filozofice contemporane desfide orice prezentare rezumativă.

Considerațiile cele mai profunde se cuprind însă în discuția implicațiilor iluminării/cunoașterii și a unirii mistice cu Dumnezeu prin îndumnezeire. Semnalăm aici doar principalele noutăți interpretative. În primul rând, o subtilă dezvoltare a temei cunoașterii lui Dumnezeu în dialog critic cu Berdiaev (menționat în anul 1981 doar ca B.) și Vladimir Lossky. Părintele Dumitru Stăniloae refuza un raport dialectic, de opoziție între teologia

negativă și cea pozitivă; în viziunea sa, ele nu se exclud, ambele sunt egal de legitime și necesare, pe toate treptele fiind vorba de o împletire inextricabilă a apofaticului cu catafaticul. Apofatismul, la rândul său, este o realitate complexă și graduală, Părintele Profesor Dumitru Stăniloae distingând pe urmele Sfântului Grigorie Palama trei trepte de apofatism: 1) teologia negativă intelectuală, inferioară; 2) tăcerea și încetarea oricărei gândiri la Dumnezeu de la capătul rugăciunii curate (în care lumea nu mai e negată, ci uitată) și inima simte pe întuneric oglindindu-se în adâncul ei nedefinit infinitul subiectului divin; și 3) vederea luminii dumnezeiești iradiind din întunericul cel supraluminos al tainei Persoanei lui Dumnezeu. „Din întunericul apofatic al subiectului divin transcendent țâșnesc mereu luminile energiilor Lui necreate, care-L fac prezent și-L revelează ca iubire structurată, cu un contur”. Energia necreată îndumnezeitoare principală, cea care creează unirea dintre Dumnezeu și om este forța extatică a iubirii de har a Duhului Sfânt; iubirea duhovnicească îl face atât pe Dumnezeu, cât și pe mistic să iasă din ei înșiși și să se arunce unul spre celălalt într-o unire paradoxală, care realizează între Dumnezeu și om și între oameni o substituie de „euri”, fără desființarea lor ca subiecte libere, într-un „noi” comun .

În acest punct, Părintele Dumitru Stăniloae propune, plecând de la interpretarea unui text al Sfântului Ioan Scărarul , o interpretare de tip personalist a experienței mistice a vederii lui Dumnezeu în Ortodoxie: faptul că aici „iubirea de Dumnezeu, cunoașterea și lumina ne sunt prezentate întotdeauna într-o strânsă legătură” sugerează că „lumina dumnezeiască este iradierea zâmbitoare a dragostei divine” , „e un reflex al feței iubitoare a lui Dumnezeu sau al fețelor care se iubesc și ne iubesc ale Sfintei Treimi”. Lumina de pe față este un semn de deschidere și iubire extatică, în timp ce lipsa luminii de pe față este un semn al închiderii și egoismului. Așa cum în experiența iubirii umane „lumina de pe fața celui iubit se întinde și pe fața celui ce iubește, umplându-i și învăluindu-i pe amândoi într-o lumină și bucurie comună care, cu timpul, imprimându-se în priviri și trăsături, îi face asemenea”, tot așa și în extazul supraconceptual al unirii mistice „zâmbetul lui Dumnezeu și al omului întâlnește în extazul dragostei umple toate de lumină. De aceea întâlnirea cu Dumnezeu este experiată ca lumină”. Aici Părintele Profesor Dumitru Stăniloae angajează o a treia interpretare, profund originală, a experienței mistice ortodoxe, explicând Viața lui Moise a Sfântului Grigorie al Nyssei prin fenomenologia iubirii dezvoltată de L. Binswanger: lumina orbitoare care țâșnește din întunericul divin „este experiată nu ca uniformitate plată sau ca un haos luminos”. Intrat în întunericul supraluminos de pe vârful muntelui Sinai, Moise a văzut cortul/templul imaterial, prototipul cortului/templului pământesc. În orbitoarea lumină dumnezeiască misticul distinge așadar „structurile” ideale ale creației; mai mult, experiența luminii și iubirii divine însăși are o „structură” (Gestalt), „nu e simțirea unui gol sau a unui val fără formă”. Lumina iubirii dumnezeiești este experiată „ca un vast, infinit și sfânt adăpost al iubirii, care-l acoperă și primește în interiorul lui, cuprinzând în același timp în iubirea lui toate”. Lumina e acel „noi” comun, un „templu”, o „casă” comună a lui Dumnezeu și a omului. „Prin intrarea noastră în lumină se desăvârșește opera începută prin creație, fapt ce începe prin coborârea «Luminii» în lume, unde luminează ca într-un întuneric care încă n-o cuprinde. Scopul «Luminii», al cortului de sus, este să-i pătrundă și să-i adune iarăși în sine pe cei ce au ieșit afară din el. Opera aceasta începe prin coborârea Luminii pe pământ, la Întrupare, continuă prin Înviere și se încheie pentru fiecare când se ridică la vederea ei, când intră în cortul de sus, la sfârșitul purificării”. Este vorba de o experiență transfiguratoare a întregii ființe a celui ce vede astfel lumina dumnezeiască și în lumină intră într-o „stare de supremă spiritualizare” și „transparentă” reciprocă: „Trupul și lumea nu se desființează, dar ele devin mediul prin care se manifestă lumina interioară.” Aceasta este „starea de îndumnezeire, de asemănare cu Spiritul dumnezeiesc”, în care energiile umane nu sunt desființate, ci copleșite de energiile divine, ceea ce exclude orice identificare panteistă.

În finalul cursului din anul 1947, Părintele Dumitru Stăniloae era de părere că „poate termenul de sofianizare” — preluat de la Serghei Bulgakov sau Lucian Blaga — „ar reda mai precis decât termenul de îndumnezeire trecerea omului de la lucrările create la cele necreate, adică ar specifica sensul îndumnezeirii. Căci Sofia exprimă lumea energiilor divine. Iar omul de acestea se împărtășește, nu de ființa dumnezeiască. [...] Omul se sofianizează etern asimilând tot mai mult din energiile divine, fără ca această asimilare să se termine vreodată. [...] Sofia este Împărăția cerurilor, este mediul divin care ne unește, dar în același timp ne și distinge de Dumnezeu. Este o lume infinită de infinite trepte și reliefuri, de viață spirituală nesfârșită. [...] Așa vom fi toți în Dumnezeu și vom vedea pe Dumnezeu, sau Dumnezeu va fi în toate și-L vom vedea în toate... Aceasta este perspectiva eternă a îndumnezeirii. Dar problema e prea importantă, ca să nu ne ispitească de a reveni asupra ei cu altă ocazie mai pe larg”. În ediția revăzută din anul 1981, Părintele Dumitru Stăniloae a eliminat însă din acest pasaj orice referire la Sofia ca entitate intermediară, recentrând riguros trinitar și hristocentric perspectiva eshatologică a îndumnezeirii nesfârșite prin asimilarea energiilor necreate; perspectiva eternă a îndumnezeirii se transformă într-o experiență a misterului Schimbării la Față permanentizate eshatologic: „Energiiile divine nu sunt decât razele ființei divine strălucind din cele trei Persoane divine. Iar de când Cuvântul lui Dumnezeu S-a întrupat, razele acesteia iradiază din fața Lui umană. [...] Întruparea Cuvântului i-a dat omului posibilitatea să vadă în fața de om a Logosului concentrate din nou toate rațiunile și energiile divine. Astfel îndumnezeirea finală va consta într-o privire și trăire a tuturor valorilor și energiilor divine iradiate pe măsura supremă a omului în fața lui Hristos. Dar prin aceasta în fața fiecărui om se vor reflecta luminos prin rațiunile și energiile adunate în el rațiunile și energiile Logosului. De aceea fericirea veșnică va consta în contemplarea feței lui Iisus Hristos”.

Despre Filocalie și Mistică sub regimul comunist și după; între reprimare și reînviere

Contrastul dintre această viziune a unei eshatologii mistice isihaste și utopia sau eshatologia secularizată marxist-leninistă, al cărei experiment de inginerie socială începea să fie aplicat prin teroare în România stalinistă, chiar în anii în care Părintele Profesor Dumitru Stăniloae reușea să-și publice primele „Filocalii” și să-și țină ultimul curs de mistică ortodoxă din secolul XX, era prea izbitor pentru a nu intra în conflict. Dacă din anul 1948 „mistica” va fi desființată din programa de studii a noilor „institute teologice” ale Bisericii Ortodoxe, tolerate doar ca școli profesionale, „pentru pregătirea supravegheată a personalului de cult”, părintele Stăniloae fiind nevoit să revină la dogmatică, peste zece ani regimul comunist va încerca chiar suprimarea lui fizică. Arestat pe 5 septembrie 1958, el a fost judecat pe 8–9 noiembrie într-un grup de șaisprezece intelectuali și clerici participanți la cercul isihast-cultural „Rugul Aprins” de la Mănăstirea Antim din București, animat și însuflețit de Părintele Daniil Sandu Tudor (1896–1960), și despre care mișcare spiritual – duhovnicească vom vorbi mai pe larg, în rândurile care urmează. Condamnat fiind la douăzeci și cinci de ani de închisoare, Părintele Daniil Sandu Tudor a murit în anul 1960 în temnița de la Aiud; condamnat la cinci ani, Părintele profesor Dumitru Stăniloae a intrat și el în carcerile Aiudului, de unde a fost eliberat în luna ianuarie anul 1963.

Prin urmare, ani îndelungați în România comunistă Lumina taborică s-a ascuns în inimile oamenilor, spațiul exterior fiind măturat de luminile reci și impersonale ale reflectoarelor birourilor de anchetă și ale unei societăți a supravegheerii totale, devenite un imens lagăr de concentrare. Dar lumina întunecoasă a utopiei comuniste n-a reușit să stingă razele întunericului supraluminos al iubirii revărsate pe fața lui Iisus Hristos. Ieșită din lanțuri și temniță, Lumina taborică a erupt din nou în teologia ortodoxă românească a anilor '70–'80.

Părintele Profesor Dumitru Stăniloae și-a ținut promisiunea din finalul cursului de mistică din anul 1947, nu numai prin publicarea restului volumelor Filocaliei românești, dar și printr-o formidabilă sinteză dogmatică. Apărută în anul 1978, ea rescrie întreaga teologie ortodoxă în lumina Schimbării la Față. Acum însă, inspirația fundamentală a fascinanelor dezvoltări și interpretări nu este atât cea a Filocaliei și a Sfântului Grigorie Palama, ci viziunea amețitoare a Sfântului Maxim Mărturisitorul din celebrele sale Ambigua (publicate în traducere cu vaste comentarii în anul 1983). Nu dogmatica avea să fie punctul final pentru Părintele Dumitru Stăniloae. În ultimii ani de viață, în atmosfera de euforie a libertății recâștigate după căderea comunismului în luna decembrie anul 1989, și călăuzit de data asta de Imnele Sfântului Simeon Noul Teolog (publicate cu comentarii în anul 1991), Părintele Profesor Dumitru Stăniloae a reluat încă o dată în stil meditativ toate temele teologiei ortodoxe sub arcul Luminii lui Iisus Hristos. Ultima carte publicată de nonagenarul teolog – glasul cel mai profund al Ortodoxiei românești – cu doar câteva luni înainte de mutarea sa la Domnul pe 5 octombrie anul 1993, poartă titlul: Iisus Hristos Lumina lumii și îndumnezeitorul omului și e o suită de avântate meditații și imne în cinstea Luminii-Iubire și a Iubirii-Lumină concentrate pe fața transfigurată a lui Iisus Hristos. Discuția acestor ultime interpretări cere însă o tratare aparte...

Despre etimologia numelui sau a denumirii „Rugul Aprins” și despre mișcarea cu același nume de la Mănăstirea Antim din București, din perioada postbelică

Plecând de la evenimentul și momentul Schimbării la Față a Domnului nostru Iisus Hristos și de la episodul vederii și cunoașterii luminii dumnezeiești, a luminii taborice, ne întoarcem puțin în timp la un alt mare eveniment, episod și loc din spiritualitatea noastră biblică și scripturistică – acela al „Rugului Aprins”, fiindcă, fără doar și poate, este o strânsă legătură între ele, inclusiv între personajele sau protagoniștii evenimentelor, referindu-ne aici, în mod deosebit, la Proorocul Moise. Așadar, din punct de vedere etimologic, denumirea de "Rugul Aprins" este inspirată dintr-un pasaj biblic și scripturistic veterotestamentar, anume din Ieșirea (cap. 3,1-4) unde se relatează momentul chemării lui Moise de către Dumnezeu și consacrarea lui ca eliberator al poporului ales din robia egipteană. Aici, autorul inspirat spune că Moise l-a văzut pe "îngerul Domnului într-o pară de foc ce ieșea dintr-un rug; și... rugul ardea, dar nu se mistuia" (3,2). Exegeza creștină tradițională a interpretat acest rug, care "ardea, dar nu se mistuia", drept o preînchipuire iconică a pururea-fecioriei Maicii Domnului și un simbol clasic al rugăciunii desăvârșite și neîncetate, "ca loc de reunire în Duh - după cum ne învață Părintele Ioan Kulighin - a tuturor celor care au fost binecuvântați cu darul trăirii și cunoașterii isihaste". Numele de "Rugul Aprins" conține, vedem bine, sugestii importante referitoare la aspirațiile celor care se întruneau aici și la programul grupării. O privire mai atentă asupra pasajului biblic menționat poate oferi informații importante în acest sens. Aici, avem de-a face cu un personaj - Moise, împovărat de un trecut destul de agitat și tulburat, care dorește să-și construiască o identitate nouă, își caută salvarea într-o viață cât mai banală cu putință. Anonimii, se spune adeseori și pe bună dreptate, sunt cei mai fericiți dintre oameni. Dar iată că Dumnezeu contrazice dorința de anonimă a lui Moise, revelându-i-se chiar în timp ce omul își îndeplinea datoria, munca și rutina zilnică și, mai mult decât atât, propunându-i un destin complet diferit și deosebit în comparație cu orice și-ar fi putut imagina el: să devină nici mai mult, nici mai puțin decât salvatorul propriului său popor. Om cu bun-simt, Moise refuză o asemenea provocare, chemare și vocație aducând și invocând chiar argumente în favoarea hotărârii și deciziei sale, întemeiate pe incompatibilitatea evidentă dintre el, ca persoană, și cerințele pe care ar fi trebuit să le satisfacă pentru a avea șanse de reușită într-o astfel de misiune. Dialogul dintre Moise și Dumnezeu este, de altfel, prototipul rugăciunii și al spovedaniei adevărate. Odată angajat într-o asemenea "dispută", omul face

primii pași strict necesari în afara spațiului securizant, îndărătul căruia caută să-și ștergă identitatea și se apropie de focul revelației, care îl va ajuta să-și preschimbe destinul, urmându-și vocația primordială și înălțându-se, în acest fel, la stadiul de persoană. Deloc întâmplător, în acest caz, Moise este înzestrat cu virtuți imperiale, sacerdotale și învățătoarești sau profetice. Învățător, Preot și Împărat va urma să fie și nimeni altul decât Mesia – Iisus Hristos – Fiul lui Dumnezeu, a doua Persoană a Sfintei Treimi. Prin demnitățile primite, Moise dobândește asemănarea dumnezeiască și, în acest fel înzestrat, pune început salvării și izbăvirii Populului Israel din robie, dar și salvării, răscumpărării și mântuirii neamului omenesc.

Mișcarea spirituală propriu-zisă „Rugul Aprins” de la Mănăstirea Antim din București, cu rolul și cu mesajul ei

Asemenea lui Moise, arată exegeza tradițională și autentică, creștinul trebuie să descopere încă de pe acum chipul lui Iisus Hristos din sine și să-și lucreze asemănarea, pentru a-L putea recunoaște și mărturisi pe El în lume. Fiecare este chemat să fie, în felul său și la locul lui, împărat, preot și învățător, misionar sau apostol. Și devenim astfel în măsura în care acceptăm, asemenea lui Moise, dialogul cu Dumnezeu. El ne cheamă să ieșim din circularitatea fadă, stearpă și uscată a cotidianului, să fim pricină, pentru cei din jurul nostru, de întoarcere a inimii către Dumnezeu, și să-i învățăm cele bune, învățându-ne pe noi înșine, spre a deprinde laolaltă toate cele de folos izbăvirii și mântuirii noastre din "Egiptul păcatului". Omul, vulnerabil, circumspect și înfricoșat, călătorește către centrul tainic al ființei lui și își dă pe față neputințele. Astfel, introspecția sa devine prilej de cunoaștere a puterii Celui Preaînalt.

După cum corect remarca Părintele Andre Scrima, icoana Rugului Aprins este pentru intelectualii de la Mănăstirea Antim "literă", "scriptură", vector al epifaniei originare, oferind posibilitatea deschiderii unor căi nebănuite pentru interogațiile cardinale ale spiritului. Iar doctrina teologică desprinsă din acest fragment scripturistic constituie, de fapt, liniile de forță ale isihasmului: nevoindu-se întru dobândirea rugăciunii curate, omul își descoperă neputințele și dobândește totodată, puterea de a le declara și mărturisi în fața lui Dumnezeu, Care, odată scoase la iveală, le preschimbă și transformă în virtuți. În felul acesta, rugătorul cunoaște treptat puterea dumnezeirii și se apropie, așa după cum va face chiar Moise pe Muntele Sinai, de pe culmile luminii. În marea lor majoritate, cei ce se întruneau la Mănăstirea Antim erau intelectuali cu un destin similar celui iudaic și mozaic. Cu alte cuvinte, se găseau cu toții împovărați de un trecut erodant, au gustat și cunoscut falimentul unor ideologii seculare și aveau motive să anticipeze deja prăbușirea altora. Chiar Monahul Daniil - Sandu Tudor, de pildă, întemeietorul grupului, creditase în anii 1930 sistemul de valori al dreptei, apoi pe cel al stângii, pentru ca până la urmă să le abandoneze pe amândouă exact în momentul în care le vede ajunse la putere. Experiențe asemănătoare ori similare au cunoscut majoritatea cărturarilor din nucleul grupării, cum ar fi: Benedict Ghiuș, Dumitru Stăniloae, Alexandru ("Codin") Mironescu, Paul Sterian, Vasile Voiculescu, Nichifor Crainic, Paul Constantinescu, Constantin Joja, Alexandru Elian, Antonie Plămădeală, Nicolae Bordașiu, Petroniu Tănase, Vasile Vasilache, Adrian Făgețeanu, Grigorie Băbuș, Bartolomeu Valeriu Anania, Sofian Boghiu, Arsenie Papacioc, Roman Braga, Felix Dubneac, Andre Scrima, Ion Marin Sadoveanu, Anton Dumitriu, Gheorghe Dabija și mulți alții. Nu este așadar deloc întâmplător dacă Mitropolitul de pie memorie Antonie Plămădeală compara Antimul cu rolul jucat în Rusia de Mănăstirea Optina, unde și-au făcut ucenicia duhovnicească personalități de talia lui Dostoievski, Leontiev sau Gogol.

Din și despre activitățile grupului spiritual-duhovnicesc „Rugul Aprins”

Întâlnirile de la Mănăstirea Antim aveau loc în mod obișnuit joi seara, fie în bibliotecă, fie în pridvorul mănăstirii, și erau prezidate de către starețul de atunci al mănăstirii, în persoana Preacuviosului Părinte Arhimandrit Vasile Vasilache. Se citeau piese literare (comentate apoi dintr-o perspectivă teologică), texte scripturistice, patristice și filosofice, sau erau dezbătute chestiuni diverse din actualitatea imediată, culturală, economică și socială. Ceva mai târziu, grupul s-a îmbogățit cu câțiva artiști plastici cum ar fi: Eremia Profeta, Marc Constantinescu, Olga Greceanu, precum și cu muzicieni ca Paul Constantinescu sau Protosinghelul Veniamin Gavrilovici, dirijorul și conducătorul corului mănăstirii. În plus, Antimul devenise un loc unde se puteau susține conferințe pe subiecte variate și teme diverse, în special de apologetică, ascetică și mistică ortodoxă, în cadrul cărora se urmărea în principal evaluarea, dintr-un punct de vedere creștin a mai multor segmente ale vieții, căutându-se soluții de trăire în mijlocul lumii, însă la nivelul exigențelor unei ortodoxii autentice. Câteva dintre subiectele abordate cu predilecție erau: Isihasmul, Iisus-Logosul întrupat, Păcatul original, Scena și altarul, Rugăciunea Inimii, Exegeza smochinului neroditor și blestemat. Totodată, participanții mai meditau și asupra unor medalioane ale marilor mistici ai Filocaliei. După sosirea ieromonahului Ioan Kulighin, întâlnirile au câștigat în profunzime și în ceea ce ține de implicarea spirituală ori duhovnicească. Părinte - Duhovnic format la schitul Optina-Pustina, de lângă Moscova, Părintele Ioan Kulighin se stabilește la Mănăstirea Antim în anul 1945, atras aici de știrile pe care le-a primit cu referire la preocupările grupului de intelectuali. Nu va rămâne acolo decât până în anul 1947, când este deportat în Rusia. În cadrul "Rugului Aprins" el a avut rolul unui ferment - după cum arată Părintele Arhimandrit Roman Braga. El a adus aici, pe lângă cele două manuscrise deja menționate, o icoană a Rugului Aprins, salvată din Rusia. Pe lângă aceasta, prin experiența sa de duhovnic încercat, el a reușit să le dezvăluie intelectualilor din grup tainele rugăciunii isihaste a inimii și chiar să le îndrume primii pași în însușirea, practicarea, cultivarea și trăirea acesteia. Mulți dintre foștii membri ai "Rugului Aprins" (dintre cei care încă mai trăiesc) își amintesc că, vreme de doi ani, Părintele Ioan a fost axul moral și spiritual, duhovnic și părinte duhovnicesc în adevăratul sens al cuvântului, pentru toți nou-născuții întru Rugăciunea lui Iisus. În ajunul plecării sale, el i-a încredințat lui Sandu Tudor misiunea de a continua lucrarea călăuzitoare. Însă deceniul următor nu anunța nimic bun. Anii 1950 au însemnat, pentru România comunistă, o perioadă de prigoană dusă cu metodă împotriva a tot ceea ce ar fi ținut de o credință spirituală și religioasă. Preoții, clericii și cărturarii de la Mănăstirea Antim vor fi nevoiți să-și schimbe reședința, mutându-se la Mănăstirea Plumbuita, iar numărul membrilor va scădea substanțial până în anul 1958 - anul desființării grupului.

Despre gruparea spirituală "Rugul Aprins" și autoritățile comuniste

Serviciile secrete comuniste, proaspăt constituite în România, au început să se preocupe de activitatea religioasă încă din anul 1948. Astfel, în 10 noiembrie 1948 se finalizează un material informativ ce conținea inventarul așezămintelor monahale și un recensământ al călugărilor viețuitori și trăitori pe teritoriul României. Raportul nu este decât un act preliminar al unei operațiuni mai ample de monitorizare, supraveghere și obstrucționare a activității tuturor organizațiilor religioase din țară, dar mai ales a mănăstirilor, considerate de către autorități "fie locuri de găzduire ale elementelor legionare sau din rezistență, fie depozite clandestine de muniții". Într-adevăr, în anii 1947-1948, unele organizații anticomuniste și-au găsit suport și sprijin în biserici, mănăstiri ori schituri, ceea ce ne face să credem că, cel puțin într-o fază inițială, acțiunea represivă nu lovea decât indirect așezămintele respective. De pildă, stareța Veronica Gurău și duhovnicul Ioan Iovan, de la Mănăstirea Vladimirești, județul Galați, au fost arestați în anul 1955 tocmai pentru vina de a fi oferit sprijin unor luptători din rezistența anticomunistă. Datorită sprijinului pe care populația

din zonă l-a acordat obștii monahale, această acțiune represivă nu a putut fi încheiată decât abia în luna februarie anul 1956, prin evacuarea forțată a așezământului, cu ajutorul a nu mai puțin de 220 de ofițeri M.A.I. înarmați până-n dinți cu pistoale-mitralieră. Faptul că în această dispută locuitorii satelor din jurul mănăstirii au pactizat și fraternizat fără rezerve cu monahii, a atras atenția autorităților asupra influenței pe care o putea exercita Biserica asupra maselor și asupra faptului că, în pofida propagandei ateiste, numărul oamenilor dispuși să urmeze o viață monahală era mare. Propaganda nu putea pătrunde în mănăstiri și în instituțiile de învățământ bisericești și ecleziastice, motiv pentru care, treptat, acestea au început să fie privite și tratate ca "puncte de rezistență ideologică a religiei" și, de asemenea, instituții unde se întreține și cultiva o atmosferă anticomunistă. În consecință, este modificat Regulamentul școlilor de cântăreți și al seminariilor, astfel încât acestea să poată fi mai ușor aservite puterii, iar în anul 1956 se închide secția monahală a seminarului de pe lângă Mănăstirea Neamț, fără ca patriarhul de atunci, PFP Justinian Marina, să dea curs ori aprobare, într-un fel sau altul memoriului de protest semnat de către 19 monahi, între care Benedict Ghius și Sofian Boghiu. Atmosfera devine din ce în ce mai tensionată prin intensificarea supravegherii mănăstirilor; în unele cazuri au loc chiar percheziții și arestări de persoane care frecventau locașurile și așezămintele mănăstirești mai des, sau de călugări care predicau prin parohii. La începutul anului 1958, Ministrul de Interne Alexandru Drăghici propune desființarea seminariilor monahale, interzicerea accesului călugărilor în Institutele de Teologie de grad universitar și superior precum și înființarea de noi mănăstiri, ca și limitarea accesului în cinul monahal. Majoritatea prevederilor cuprinse în proiectul lui Alexandru Drăghici se regăsesc și în Decretul nr. 410/28 octombrie 1959, care prevedea desființarea unor mănăstiri și a asociațiilor religioase, precum și scoaterea din monahism a mai multor călugări. Până în anul 1960 vor fi desființate, demolate, dezafectate, transformate în C.A.P. – uri și G.A.C.-uri, 62 de așezăminte monahale ortodoxe de pe întreg cuprinsul țării.

Antimul și "Rugul Aprins" au intrat în atenția Securității încă din anul 1947, pentru atitudinea protectoare și ocrotitoare manifestată față de refugiații ruși în general și față de Părintele Ioan Kulighin în special, dar și din cauza temerii organelor represive legate de apropierea dintre Biserica și intelectuali". Primul arestat va fi chiar Sandu Tudor. Condamnat la muncă silnică, el își va executa pedeapsa vreme de trei ani, la Canalul Dunăre-Marea Neagră. În anul 1952 este eliberat din detenție; în cursul aceluiași an, IPS Părinte Firmilian Marin – Mitropolitul Olteniei îl hirotonește preot și îl călugărește la Mănăstirea Crasna din județul Gorj. De acum, Sandu Tudor primește numele de Agaton. Curând, la Mănăstirea Neamț, este înălțat în treapta de ieroschimonah, cu numele Daniil, cu aprobarea și binecuvântarea IPS Părinte Sebastian Rusan – Mitropolitul Moldovei și Sucevei, și se retrage la Schitul Rarău. După mărturia Părintelui Roman Braga, a adunat aici vreo doisprezece viețuitori proveniți din toate straturile sociale (inclusiv bucătari, chelneri, militari, vagabonzi), pe care îi iniția în tainele Rugăciunii lui Iisus și într-ale teologiei. Cum așezământul era folosit ca adăpost de către foști legionari, autoritățile comuniste au considerat că trebuie să fie o legătură între proaspătul ieroschimonah și mișcarea de rezistență armată, care continua să activeze în munți. Pentru moment, totuși, nu vor întreprinde nimic, astfel încât întâlnirile membrilor "Rugului Aprins" vor putea avea loc pentru încă o perioadă de timp, pricinuite cel mai adesea de vizitele Părintelui Daniil. El cobora periodic de pe Rarău, atât pentru a se aproviziona cu câțți, cât și tocmai pentru a participa la aceste întruniri. Întrunirile se desfășurau în case particulare; cel mai adesea se pare că au avut loc în casa savantului și scriitorului Alexandru Mironescu (1903-1973). Potrivit mărturiei Părintelui Roman Braga, Securitatea a devenit mai atentă la mișcările intelectualilor de la Mănăstirea Antim, de-abia după apariția în Franța a unui articol semnat de către teologul Olivier Clement, cu titlul *L'Eglise Roumaine et le Buisson Ardent*, text care se referea tocmai la "Rugul Aprins", discutând, între altele, importanța apropierei intelectualilor de Biserica și probând faptul că

Ortodoxia și creștinismul în general nu reprezintă un simplu refugiu compensator al unor oameni needucați. Însă acțiunile organelor represive vor fi întârziate de manifestările religioase pe care le-a organizat Patriarhia Română cu prilejul canonizării oficiale Sfinților Români, și, pe de altă parte, de consecințele Conferinței de la Geneva, resimțite și în România comunistă. Situația se va agrava și înăspri însa după anul 1954, culminând cu noul val de arestări din anul 1956 și cu o campanie anti-religioasă organizată după modelul celei din URSS, în perioada anilor 1958-1959.

Despre desființarea mișcării spirituale a "Rugului Aprins"

Represiunea împotriva "Rugului Aprins" va fi declanșată în noaptea de 13 spre 14 iunie anul 1958, când ieroschimonahul Daniil - Sandu Tudor este arestat din nou, împreună cu Alexandru Mironescu și cu fiul acestuia, Șerban. Tot atunci sunt arestați și majoritatea celorlalți foști membri ai "Rugului Aprins", între care teologul Dumitru Stăniloae, arhimandriții Sofian Boghiu, Roman Braga, Benedict Ghius, Felix Dubneac, ieromonahul Adrian Fageteanu, doctorul Gheorghe Dabija, poetul Vasile Voiculescu și mulți alții. Aceștia vor fi incluși în ceea ce în arhivele Securității a rămas sub numele de "Lotul Teodorescu Alexandru și alții" (Alexandru Teodorescu era numele de buletin al lui Sandu Tudor), urmărirea penală efectuându-se conform articolului 196 CPP, pentru infracțiunea de "uneltire contra ordinii sociale". Vor fi judecați cu toții într-un proces absolut formal, desfășurat cu ușile închise. Chiar dacă inițial toți membrii grupului au fost acuzați de "uneltire contra ordinii sociale", monoahii Daniil - Sandu Tudor, Adrian Făgețeanu și Arsenie Papacioc au fost condamnați pentru "înantă trădare", pe baza art. 193/1 din Codul Penal. Ceilalți au fost condamnați conform art. 209 pct. 1 din Codul Penal, pentru "activitate criminală împotriva clasei muncitoare și a reformelor sociale", articol pe baza căruia au fost condamnați deja zeci de mii de oameni. Ieroschimonahul Daniil - Sandu Tudor a murit în temniță. Ultima oară a fost văzut prin anul 1960 în penitenciarul de la Aiud, grav bolnav. Nu se cunosc cu precizie nici data morții (ce va fi survenit, cel mai probabil, prin noiembrie 1962), nici locul unde va fi fost înmormântat. În orice caz, majoritatea cunoscuților săi susțin și afirmă că a avut parte de o moarte mucenicească și martirică. Membrii "Rugului Aprins" au fost eliberați în anul 1964, prin decretul 411 - un act pur conjunctural, cum s-a observat, determinat mai degrabă de preocupările regimului de la București de a-și asigura colaborări economice cu Occidentul, iar nici pe departe un gest de achitare, care să denote o eventuală tendință de revenire la normalitate a Justiției din România comunistă.

Așadar, comunismul, ca încercare la care a fost supus creștinismul, a demonstrat că omul nu se poate salva altfel decât prin credință. Cu alte cuvinte, fără rugăciune, fără milă și dragoste față de celălalt, fără efortul permanent de a intra în legătură cu Dumnezeu, omul supus experienței comuniste și, îndeosebi, celei din închisoarea comunistă, riscă să se dezintegreze ca persoană umană. A vorbi despre dimnșiuirea spirituală a universului carceral al României comuniste este o necesitate morală. Mărturisitorii, martirii și mucenicii temnițelor comuniste trebuie să funcționeze pentru noi, cei de astăzi ca modele, ca repere morale, în caz contrar cunoșterea experienței lor ar rămâne doar la nivel rațional și atât. Este necesar să ne-o asumăm efectiv înțelegând că ancorarea în Dumnezeu a fost singura soluție viabilă atunci și ea este și astăzi o salvare autentică a unității noastre ființiale ca persoane și ca neam. Soluție unică, veșnică, imbatabilă, ancorarea noastră în Dumnezeu, respectarea grilei morale creștine a fost și este barca de salvare din marasmul comunist, dar și din nebunia disonantă și grăbită a lumii noastre, postmoderne, contemporane...

Material documentar realizat de Drd. Stelian Gomboș.